

INKLUZIJA U MEKTEPSKOJ POUCI: ISKUSTVA IZ PERSPEKTIVE MUALIMA

Anida MANKO
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
anida.manko@ff.unsa.ba

SAŽETAK: Inkluzija kao filozofija zasnovana na ljudskim pravima je vrlo zastupljena tema u društvenim poljima, naročito u svim oblicima odgoja i obrazovanja, a sve više postaje aktuelna i u okviru mektepske pouke. Ovaj rad istražuje stavove i iskustva mualima Islamske zajednice Bosne i Hercegovine o implementaciji inkluzije u mektebu. Istraživanje sprovedeno anketom na uzorku od N=210 mualim¹ utvrdilo je izuzetno visok stepen afirmativnog stava i etičke podrške inkluziji, prepoznavajući pravo svakog djeteta na vjersko obrazovanje. Međutim, rezultati ukazuju na značajan jaz između pozitivnih stavova i osjećaja profesionalne osposobljenosti. Veliki dio mualima izražava nesigurnost u svoje kompetencije za rad s djecom s teškoćama, s obzirom na to da većina nije imala formalna i stručna usavršavanja iz oblasti inkluzije. Kao najveća prepreka u ostvarivanju inkluzivne mektepske pouke ističe se nedostatak ciljane stručne obuke i podrške. Uprkos izazovima, mualimi izražavaju snažnu želju za dodatnim usavršavanjem, što ukazuje na potrebu sistemskog jačanja profesionalnih kompetencija kao ključnog faktora za unapređenje inkluzivne prakse u mektebu. U skladu s izazovima u mektepskoj pouci, navedene su preporuke za rad s djecom s teškoćama u razvoju koje mogu biti smjernica za inkluzivnu praksu u mektepskoj pouci.

Ključne riječi: mekteb, inkluzija, mualim, kompetencije, stručna obuka, vjersko obrazovanje

Uvod

Obrazovanje je temelj razvoja društva i instrument za ostvarivanje jednakosti. Inkluzivno obrazovanje osigurava pristup kvalitetnom učenju svim učenicima, uvažava različitosti i potiče aktivno sudjelovanje, čime jača društvenu koheziju i razvoj potencijala svakog djeteta. Kafedžić (2020) naglašava da je pravo na kvalitetno obrazovanje temelj izgradnje društva koje se opredjeljuje za maksimalno korištenje svih raspoloživih resursa.

¹ Pojam mualim će biti korišten u cjelokupnom tekstu, ali se odnosi na oba roda.

Obrazovanje koje počiva na univerzalnim vrijednostima uvažava svaku različitost na način da bude resurs za učenje. Ostvarivanjem inkluzivnog odgoja i obrazovanja razvija se i inkluzivno društvo, čime se postiže povećanje sudjelovanja svih osoba u svim sferama života. To je jedan proces stalnog rasta učenja i sudjelovanja svih, ideal je kojem svaka zajednica treba težiti, ali koji nikada nije u potpunosti ostvaren, jer ga je potrebno stalno unapređivati (Booth i Ainscow, 2002). Postizanje i razvoj inkluzivnog odgoja i obrazovanja je obaveza svake odgojno-obrazovne ustanove, ali i

svake društvene zajednice. Posebno mjesto u oblikovanju pojedinca ima mekteb koji je temeljna odgojno-obrazovna ustanova u sistemu poučavanja Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Osnovni cilj mektepske pouke jeste da se djeca upoznaju s osnovama islamskog učenja i da se pripreme za praktično življenje islama. Uloga vjerskog odgoja ogleda se u promoviranju univerzalnih vrijednosti, poštovanju osnovnih odgojnih principa, razvijanju unutarnje motivacije, svijesti o smislu i svrsi života djeteta, zadovoljenju osnovnih potreba, te socijalizaciji i usvajanju sadržaja i

vrijednosti (Sijamhodžić-Nadarević i Čolić, 2023). Mualimi kao voditelji mektepske pouke imaju složen zadatak, u kojem pored mektepske pouke trebaju omogućiti da se svako dijete osjeća dobrodošlo i prihvaćeno u mektepskom okruženju bez obzira na različitosti. Mualim je dužan znati da njegov način podučavanja treba odgovarati različitim stilovima učenja djece koja pohađaju mekteb, što podrazumijeva povezivanje različitih metoda i oblika nastavnog rada, proširivanja repertoara nastavnih aktivnosti namijenjenih djeci i upotrebi različitih alata za postizanje ostvarivosti postavljenih ciljeva mektepske pouke. Uz metodička unapređenja, istraživanje koje su proveli Beganović i Varešlija (2018) pokazuje da savremena nastavna pomagala i prostorni uvjeti značajno utječu na motivaciju učenika. Naime, 69% ispitanika istaknulo je da korištenje savremenih nastavnih pomagala i igraonica u dvorištima mekteba predstavlja veoma važan faktor njihove redovnosti i angažiranosti u nastavi. Dubinska analiza provedena putem formativnog dijaloga i mapiranja pokazala je da učenici aktivnije prate nastavu kada mualim koristi savremena pomagala i udžbenike prilagođene svakoj godini učenja (Beganović i Varešlija, 2018). Pored pozitivnih nastojanja, ostvarivanje inkluzivnog mektepskog okruženja suočava se s određenim izazovima, što se vidi kroz: nedostatak stručne obuke za mualime, neadekvatnog prostora, ograničenim resursima i nedostatkom systemske podrške (Sijamhodžić-Nadarević i Čolić, 2023). Većinu izazova može ublažiti i/ili prevazići kompetentan mualim. Kompetencije mualima možemo promatrati kroz prizmu kompetencija nastavnika, gdje se od mualima očekuje stručno znanje, pedagoško-psihološka znanja, didaktičko-metodička osposobljenost i razumijevanje društvenog i kulturnog konteksta odgoja i obrazovanja. Poseban značaj u unapređenju mektepske pouke ima stručno usavršavanje mualima, koje treba biti intenzivno i

kontinuirano (Fazlović, 2016). Stalno stručno usavršavanje ključan je faktor u podizanju kvaliteta mektepske pouke i motivacije mualima i polaznika. Mnoge zajednice već prepoznaju značaj inkluzije i razvijaju programe podrške mualimima kroz seminare, radionice i publikacije (Tucaković, 2022). Programi koji se sada kreiraju trebaju odgovoriti izazovima mektepske nastave s ciljem razvijanja i unapređenja kompetencija putem kojih će mualim moći osigurati adekvatnu podršku za svako dijete. U skladu s izmjenama Nastavnog plana i programa, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je 2020/2021. godine počela s primjenom novih udžbenika/*ilmihala*. Analiza primjene *ilmihala* za prva tri nivoa mektepske pouke pokazala je da su nastavne jedinice koncipirane tako da uzimaju u obzir mogućnosti i dobni uzrast polaznika, čime se ostvaruje razvojno i metodičko unapređenje procesa poučavanja, redukcija nastavnih sadržaja i nova struktura udžbenika doprinijeli su boljem razumijevanju i većoj motivaciji polaznika, a udžbenici su postali korisni u toku obrade nastavnih jedinica, ali i prilikom ponavljanja i samostalnog rada (Salkica i Bilčević, 2022).

Pored pristupačnog okruženja, kvalitetnih udžbenika i nastavnih materijala, zadatak svakog mualima jeste poznavati i koristiti adekvatne strategije i aktivnosti u procesu nastave s ciljem dostizanja maksimalnog kapaciteta svakog djeteta. Mualim treba imati kontinuiranu i uspješnu komunikaciju s roditeljima, ali i s drugim stručnjacima s ciljem uspješnog profesionalnog razvoja. Kontinuitet u profesionalnom razvoju stavlja mualima u ulogu reflektivnog praktičara koji prati savremene tendencije i promjene u odgoju i obrazovanju, koje su intenzivne. Danas mektebi trebaju biti otvoreni za sve, tako da se od mualima očekuje da stalno unapređuje kompetencije i da kreira inkluzivno mektepsko okruženje. Mektebi trebaju biti mjesta susreta i učenja sve djece, stoga se očekuje da

mualimi prepoznaju i prilagođavaju svoj rad temeljen na pravima i potrebama svakog djeteta.

Inkluzivno mektepsko okruženje

Inkluzija podrazumijeva aktivno uključivanje sve djece uz kreiranje prilika za učešće, učenje i postignuće. U mektepskom okruženju djeca mogu učiti kroz različite oblike podučavanja, ali i kroz igru i zajedničke aktivnosti koje se mogu ciljano pripremiti. Inkluzija kao vrijednost je prepoznata u islamskoj tradiciji, jer ima duboke korijene koji od samih početaka ukazuju na važnost brige o drugome, saosjećanje, podršku i zajedničko učenje. Stoga se vrijednosti inkluzije mogu sagledati i kroz vjersku i moralnu odgovornost svakog pojedinca. Inkluzivno mektepsko okruženje treba biti mjesto gdje se djeca osjećaju sigurno i prihvaćeno. Metode podučavanja je moguće prilagoditi kada mualim prepoznaje različite sposobnosti, tempo i stilove učenja djece. Mualim ima ključnu ulogu u jačanju samopouzdanja svakog djeteta. Snažna podrška se može kreirati kada mualim ostvaruje otvorenu komunikaciju s roditeljima/starateljima djeteta, jer tada ima priliku da razumijeva potrebe djece i kreira međusobnu podršku. Odnos i način komunikacije koji mualim kreira u mektepskom okruženju jeste važno polazište u stvaranju inkluzivnog okruženja i prihvaćanja svakog djeteta. Komunikacija i način rada jasno odražavaju vrijednosti koje se prenose djeci. Kroz afirmativne poruke, zajedničke aktivnosti i podsticanje na vršnjačku podršku mualim oblikuje atmosferu u kojoj se svako dijete osjeća vrijednim članom zajednice. Mektepska učionica je mjesto u kojem pedagoška izvrsnost leži u sposobnosti da se prepozna i razumije potreba za podrškom svakog djeteta. Shodno tome, u nastavku navodimo smjernice koje mogu biti put kreiranja inkluzivnog mektepskog okruženja za svako dijete.

Odgojno-obrazovni rad s djecom s intelektualnim teškoćama, koje karakteriziraju specifične sposobnosti u funkcionalnom i adaptivnom ponašanju (Zrilić, 2013), zahtijeva da mualim omogući učenje na konkretnim primjerima. Upute trebaju biti jasne i konkretne, a zadaci trebaju biti raščlanjeni na manje jednostavnije korake. Pri tome se treba osigurati dovoljno vremena za realizaciju, a materijali za učenje trebaju biti prilagođeni kroz Easy to Read standard. Primjena evropskih standarda Easy to Read (EtoR) u obrazovanju djece s teškoćama u razvoju je dokument kojim se osigurava bolje razumijevanje i primjena standarda za kreiranje sadržaja jednostavnog za čitanje i razumijevanje u svakodnevnom odgojno-obrazovnom radu (Kafedžić, Kujović, Nuković, 2021). Za djecu iz autističnog spektra, gdje su teškoće prisutne pri socijalnoj interakciji i komunikaciji (Thompson, 2016), glavni cilj je stvaranje strukture aktivnosti rada, s naglaskom na to da podučavanje bude usmjereno na vizualizaciju. Fleksibilnost se postiže omogućavanjem učenja u različitim situacijama, dok se istovremeno treba dati dovoljno vremena za rad i odmor. S druge strane, kod ADHD-a, koji se manifestira nepažnjom, hiperaktivnošću i impulsivnošću dinamika je ključna (Hudson, 2016). Mualim treba postaviti jasna pravila, a sadržaj učiniti zanimljivim. Pažnja se održava dijeljenjem zadataka na manje cjeline i izvođenjem više manjih aktivnosti različitog karaktera i vremenskog okvira. U radu s djecom sa specifičnim teškoćama u učenju (disleksija, disgrafija, diskalkulija) fokus je na sadržaju, a ne na formi, uz osiguravanje različitih oblika predstavljanja sadržaja, ali i različitih prilika u kojima dijete može iskazati šta je naučilo. Važno je ne izlagati dijete usmenom odgovaranju/čitanju pred grupom ukoliko znamo da dijete ima disleksiju (teškoću u čitanju) bez prethodne najave. S druge strane, mualim treba ponuditi dijete da usmeno odgovori ukoliko ima

disgrafiju (teškoću u pisanju) ili da odgovor predstavi putem slike/cртеža, dajući usmene i pismene upute, te dovoljno vremena za realizaciju. Za djecu s govornim teškoćama, mualim treba uvijek nuditi pravilan model govora, bez ispravljanja i završavanja rečenica umjesto djeteta te insistiranja da dijete govori pred grupom bez prethodne najave. Podrška obuhvata strukturu i redosljed obavljanja zadataka, poticanje različitih načina izražavanja i djelovanja, te uključivanje djeteta u socijalne interakcije, uz davanje dovoljno vremena. U radu s djecom sa senzornim teškoćama prilagođava se okruženje i komunikacija. Za djecu koja imaju oštećenje vida potrebno je planirati nastavu u skladu s individualnim potrebama, promišljajući o rasporedu sjedenja, potrebnoj svjetlosti te didaktičkim i asistivnim pomagalicama, uz pripremu materijala u odgovarajućem formatu (Bouillet, 2010). Za djecu koja imaju oštećenje sluha, potrebno je uvijek imati na umu slušne potrebe, govoriti jasno i sporo, okrenuti se licem djetetu, koristiti vizualna sredstva i provjeravati da li su upute shvaćene, uz preporuku za upotrebu znakovnog jezika po potrebi (Knight, Swanwick, 1999. prema Bouillet, 2010). Djeci s motoričkim teškoćama treba osigurati primjereno mjesto i prostor za rad, omogućiti raznovrstan pribor za pisanje/crtanje, uključiti raznovrsne načine izražavanja i prilagoditi tempo rada potrebama djece.

Kod djece koja imaju hronične bolesti treba znati i pravovremeno reagirati, npr. u radu s djecom koja imaju epilepsiju mualim je odgovoran za osiguravanje sigurnog prostora i pružanje prve pomoći, uz obavezu da se ne daju zadaci niti ispituje dijete odmah nakon napada, dajući mu dovoljno vremena za odmor. Za šećernu bolest (dijabetes mellitus), mualim treba imati potrebne informacije, dozvoliti da dijete pojedje nešto ukoliko se javi potreba i osigurati rezervu šećernog napitka. Poseban segment podrške odnosi se na emocionalno i socijalno blagostanje djece.

Mualim je ključan u podršci djece u riziku, gdje je neophodno preventivno djelovati nudeći alate za proaktivne obrasce ponašanja i aktivno uključivanje djece u sve aktivnosti. Mualim ne treba vrednovati dijete na osnovu ponašanja, već je potrebno razvijati područja u kojima dijete pokazuje interesiranja. Mualim je zadužen i za poticanje nadarene djece, što se postiže obogaćivanjem sadržaja, nuđenjem drugačijih oblika rada i zadataka (projektna, istraživačka nastava), korištenjem listića za razvoj, te poticanjem kreativnosti i motivacije, uključujući i davanje uloge mentora djetetu. Ovakvim holističkim i preciznim pristupom, gdje se svaka pedagoška intervencija temelji na specifičnoj potrebi djeteta i naučno-stručnom okviru, mualim ispunjava svoju ulogu kao prenosi-lac znanja, ali i kao ključni akter u izgradnji inkluzivnog i podržavajućeg okruženja.

Metodološki okvir istraživanja

Cilj istraživanja bio je ispitati stavove mualima o inkluziji u mektebu, te utvrditi iskustva i izazove s kojima se susreću u mektepskoj pouci. Istraživački zadaci su bili:

1. Utvrditi stavove mualima o važnosti i mogućnostima primjene inkluzije u mektebu.
2. Analizirati iskustva mualima u radu s djecom koja imaju teškoće u razvoju.
3. Identificirati izazove s kojima se mualimi suočavaju u provođenju inkluzivne prakse u mektebu.
4. Predložiti smjernice za unapređenje inkluzivne prakse u mektepskoj pouci na osnovu rezultata istraživanja.

U istraživanju su primijenjene metoda teorijske analize, deskriptivna metoda i survey metoda. Za potrebe istraživanja kreiran je anketni upitnik koji se sastojao od skale stavova i pitanja otvorenog tipa. U istraživanju je učestvovalo 210

ispitanika koji su na upitnik odgovarali online putem Google Forms obrasca. Podaci prikupljeni u istraživanju analizirani su pomoću kombinacije kvalitativnih i kvantitativnih metoda, ovisno o prirodi podataka.

Interpretacija rezultata: Inkluzivna praksa u mektepskoj pouci

Mektepska pouka predstavlja vjersko-obrazovni program koji ima za cilj pružanje osnovnog islamskog obrazovanja djeci i mladima. U Bosni i Hercegovini mektepska pouka se tradicionalno organizira izvan formalnog školskog sistema, ali se njen sadržaj i odgojno-obrazovni ciljevi usklađuju s pedagoškim standardima i potrebama lokalnih zajednica. Način provođenja mektepske pouke određen je *Pravilnikom o mektebima i mektepskoj nastavi* (2020). Inkluzija u mektepskoj pouci u Bosni i Hercegovini predstavlja važnu pedagošku i društvenu mogućnost, utemeljenu zakonskim okvirima koji nalažu omogućavanje jednakopravnosti i prava na obrazovanje za sve kroz sve oblike koji se nude u društvenoj zajednici. U *Pravilniku* se ne spominje pojam inkluzije, ali se kroz pojedine ciljeve mektepske pouke naglašava, između ostalog, sljedeće: *upoznati polaznike s temeljima islamskog učenja i osnovnim islamskim propisima, razviti i snažiti vjeru, osposobiti za praktičnu primjenu naučenog u svakodnevnom životu, razviti plemenitu i snažnu islamsku ličnost, formirati svijest i spremnost za čuvanje islamskih vrijednosti kroz lični, porodični i društveni život, podsticati na razvijanje međuljudske ljubavi, razumijevanja i pozitivnih međuljudskih vrijednosti, polaznike usmjeravati na pravilno razumijevanje svijeta i života koji ih okružuje, pripadnosti džematu, domovini itd.* (*Pravilnik o mektebima i mektepskoj nastavi*, 2020). Iz navedenog se uočava razvijanje svijesti o vrijednostima svake osobe, uvažavanje različitosti, razvijanja razumijevanja svijeta i života koji okružuje svakog pojedinca. Inkluzija je u obrazovnom

procesu u Bosni i Hercegovini aktivno zaživjela 2003. godine, kada je usvojen Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini. Dodatno, Bosna i Hercegovina je prihvatila provođenje Konvencije o pravima osoba s invaliditetom (2006) i time se obavezala na osiguravanje jednakopravnosti na svim razinama za sve osobe. Inkluzija u mektebima nije zastupljena u mjeri kao što je to u odgojno-obrazovnim institucijama, ipak posljednjih godina djeca s teškoćama u razvoju sve češće biraju i mektepsku pouku. U skladu s prethodno prikazanim istraživanjima i iskazanim potrebama o okviru mektepske pouke, realizirano je istraživanje u kojem je učestvovalo 210 ispitanika, imama i mualima koji realiziraju mektepsku pouku. Većina ispitanika ima završeno visoko obrazovanje, dok je manji broj njih završio višu ili srednju školu, pri čemu 50% ispitanika ima od 15 do 20 godina radnog staža. Raspon radnog iskustva varira od jedne do 35 godina. Mektepsku pouku realiziraju mualimi/e s najmanje srednjom stručnom spremom, s višom stručnom spremom ili s visokom stručnom spremom. Najveći broj ispitanika 52% radi u ruralnom, 32% u gradskom, a 16% u prigradskom okruženju. Prema podacima iz 2021. godine, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini organizira mektepsku pouku u 1.843 mekteba, što je značajan podatak. Mualimi trebaju biti kompetentni da odgovore potrebama djece te i sami prepoznaju brojne izazove s kojima se susreću tokom mektepske pouke.

Kada je riječ o formalnom obrazovanju iz oblasti pedagogije i inkluzije, 19% ispitanika navodi da tokom školovanja nisu imali predmete koji se odnose na oblast pedagogije i inkluzivnog obrazovanja. Većina ispitanika 81,1% ističe da su imali nastavni predmet Pedagogija, ali da teme iz oblasti inkluzije nisu bile zastupljene ili su bile vrlo malo prisutne. Većina medresa i islamskih fakulteta u Nastavnom planu i programu ima predmete poput: Pedagogije, Pedagogije

s didaktikom, Psihologije, ali predmeti koji se bave inkluzijom nisu navedeni. Većinom se teme iz inkluzije realiziraju kroz prethodno navedene predmete, što je vrlo malo sadržaja u odnosu na potrebe u praksi. S pojmom inkluzije je upoznato 75% ispitanika, dok je djelimično upoznato 17,9% ispitanika, a 7,1% navodi da nije upoznato s pojmom inkluzije.

Ispitanici koji su upoznati s pojmom inkluzije iznijeli su svoja viđenja i definicije inkluzije. U nastavku su izdvojeni neki od njihovih odgovora:

“Inkluzija u mektebu može se opisati kao način rada u kojem se svako dijete, bez obzira na svoje sposobnosti, teškoće u učenju, jezičke barijere ili društvenu pozadinu, osjeća prihvaćeno i uključeno u nastavu i aktivnosti mekteba.”

“Mislim da je inkluzija u mektebima jako važna, pogotovo u današnje vrijeme kad su djeca koja nemaju teškoće zaokupljena raznim temama koje opterećuju njihov um, a nisu vezane za izgradnju ličnosti.”

“Svako dijete je dio zajednice, sva djeca su dobrodošla, cilj je da se svi tako i osjećaju, dobrodošlo.”

“Inkluzija u mektebu podrazumijeva potpuno uključivanje svakog djeteta u vjersko-obrazovni proces, bez obzira na njegovo intelektualno, socijalno ili bilo koje drugo stanje. Stvaranje okruženja za uključivanje svih mektepskih polaznika u proces obrazovanja bez obzira na njihove sposobnosti.”

“Mekteb zahtijeva da se uvijek iznova ide u korak s vremenom. U savremenom dobu djeca imaju problem s koncentracijom i tu dolazi do izražaja kreativnost mualima. Sposobnost i veliki uspjeh mualima jeste da nađe metod da se prilagodi svakom djetetu.”

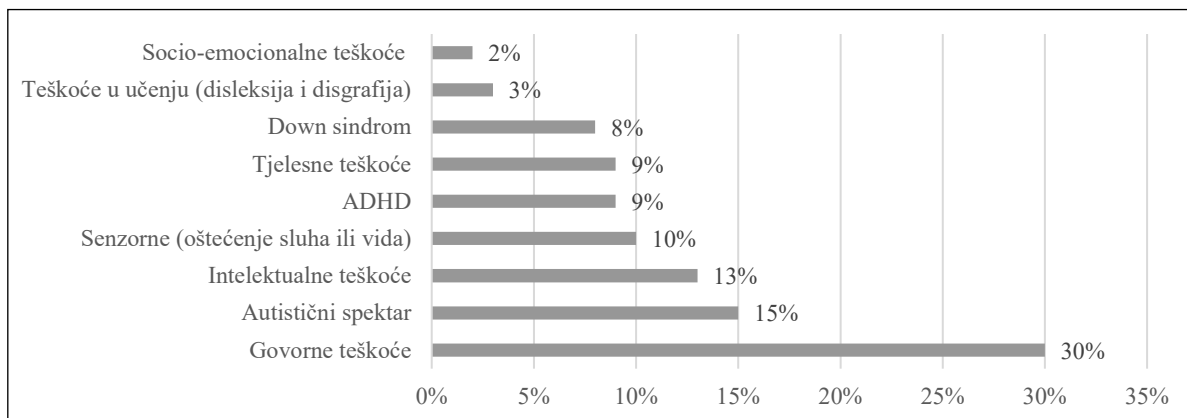
“Opisao bih kao težak proces koji iziskuje i dodatnu stručnu spremu u tom pogledu mimo čisto imamsko-mualimskog kadra.”

Izjave mualima pokazuju široko razumijevanje pojma inkluzije, koja se ne odnosi isključivo na rad s djecom s teškoćama u razvoju, nego na rad

sa svom djecom koja u određenom trenutku trebaju podršku, koja može biti privremena, povremena i trajna. Tokom realizacije mekstepske pouke, 59% ispitanika navodi da su bila prisutna djeca s teškoćama u razvoju, dok

41% nije imalo iskustvo rada s djecom s teškoćama u razvoju, što potvrđuje da se sve veći broj mualima susreće s djecom s teškoćama u razvoju u mektebu. Djeca mekteb doživljavaju kao prostor za učenje, socijalizaciju i

duhovni odgoj, stoga mekstepska pouka zahtijeva da se spremno odgovori na sve potrebe djece. Mualimi su naveli da najčešće imaju djecu s govornim teškoćama, zatim djecu s intelektualnim teškoćama i autizmom.

Graf 1. Zastupljenost djece s teškoćama u razvoju u mekstepskoj pouci

Temelj inkluzivnog rada postavlja se kroz snažno etičko uvjerenje mualima da svako dijete ima pravo na vjersko obrazovanje. Prema rezultatima, većina ispitanika, 72,9% u potpunosti se slaže s tvrdnjom da

svako dijete ima pravo na vjersko obrazovanje u mektebu, bez obzira na različitosti i teškoće. Ovi podaci ukazuju na visok stepen svijesti i prihvatanja inkluzivnog principa. Pozitivan stav ogleđa se i u percepciji

koristi inkluzije, gdje 63,3% mualima vjeruje da ona doprinosi jačanju zajedništva, a 59,5% da doprinosi boljem odgoju djece, što ukazuje na to da inkluziju vide kao vrijednost, a ne samo obavezu.

TVRDNJE	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Svako dijete ima pravo na vjersko obrazovanje u mektebu.	7,1%	1,9%	3,3%	14,8%	72,9%
Inkluzija u mektebu doprinosi jačanju zajedništva.	5,7%	3,3%	8,1%	19,5%	63,3%
Inkluzija doprinosi boljem odgoju djece.	6,2%	2,9%	8,6%	22,9%	59,5%
Inkluzija u mektebu doprinosi opterećenju procesa pouke.	15,7%	16,2%	23,3%	25,2%	19,5%
Imam razvijene kompetencije za rad s djecom s teškoćama u razvoju u mektebu.	12,9%	16,7%	38,1%	21,9%	10,5%

Tabela 1. Stavovi mualima o inkluziji u mektebu

Iako su stavovi mualima izrazito pozitivni, implementacija u praksi ukazuje na značajne izazove. Mualimi uočavaju da inkluzija doprinosi opterećenju mekstepske pouke, što vidimo iz Tabele 1, gdje se 19,5%

mualima u potpunosti slaže, a 25,2% se uglavnom slaže s navedenom tvrdnjom. Jedan od dodatnih izazova u realizaciji inkluzivne mekstepske pouke pokazuje i analiza kompetencija, gdje većina mualima osjeća

nedostatak pripremljenosti. Najveći procenat ispitanika, 38,1%, izabrao je odgovor "Niti se slažem, niti se ne slažem" kada je u pitanju tvrdnja "Imam razvijene kompetencije za rad s djecom s teškoćama u razvoju

u mektebu". To također, dodatno potvrđuje podatak da 80,5% mualima nije imalo stručna usavršavanja na temu inkluzije tokom svog radnog vijeka. Manjak stručne podrške direktno se reflektira na listu prepreka u realizaciji mektepske pouke. Kao najčešću prepreku u kreiranju inkluzivnog mektepskog okruženja, 37% mualima navodi nedostatak stručne obuke, dok ih dodatnih 12,9% navodi nepoznavanje teškoća u razvoju. Značajan broj ispitanika, 26,4%, smatra da su sve navedene prepreke relevantne, što dodatno naglašava potrebu za sveobuhvatnim sistemskim rješenjem. Uprkos navedenim preprekama, mualimi aktivno nastoje prilagoditi nastavu, pri čemu 45,7% ispitanika primjenjuje individualizirani pristup, a 21,3% koristi lakše gradivo ili skraćeni sadržaj. Međutim, metode koje zahtijevaju stručnost, poput upotrebe asistivne tehnologije, koriste se u minimalnom iznosu 3,2%, što ponovo ukazuje na jaz između želje za inkluzijom i realne opremljenosti.

Put ka unapređenju inkluzije u mektebu jasno je određen odgovorima mualima, gdje 59,6% ispitanika želi dodatno usavršavanje na temu inkluzije, što predstavlja snažnu svijest i spremnost za profesionalni razvoj. Stoga, prepoznaju da su najvažniji faktori za unapređenje mektepske pouke: kontinuirana usavršavanja o inkluziji, prilagođeni nastavni materijali i jačanje saradnje s roditeljima i stručnim službama. Također, dodatno mualimi iskazuju sljedeće potrebe:

- Kako prilagoditi metode učenja i aktivnosti djeci s različitim teškoćama, kako bi svako dijete aktivno učestvovalo u mektebu?

- Kako primijeniti individualizaciju i diferencijaciju u nastavi?
- Kako napraviti individualni prilagođeni program?
- Koje su specifične metode za podršku učenicima s teškoćama u učenju, autizmom, oštećenjem sluha/vida, ADHD-om i motoričkim teškoćama?
- Kako poboljšati saradnju s roditeljima i stručnjacima?
- Kako organizirati rad s nadarenom djecom?
- Kako razvijati empatiju među polaznicima mekteba?

Istraživanje pokazuje da mualimi prepoznaju značaj inkluzije u mektepskoj pouci i da je većina spremna prilagoditi metode rada kako bi svako dijete bilo aktivni učesnik u vjersko-obrazovnom procesu. Ipak, rezultati ukazuju na nedostatak stručne pripremljenosti, resursa i sistemске podrške, što predstavlja prepreku punoj implementaciji inkluzivnih principa.

Zaključak

Rezultati istraživanja jasno ukazuju na to da je inkluzija u mektepskoj pouci prepoznata kao vrijednost i potreba, ali da njena puna realizacija zahtijeva sistemsko i plansko djelovanje na više razina. Ključni korak u unapređenju inkluzivne prakse u mektebu jeste stvaranje podržavajućeg okruženja koje omogućava aktivno učešće svakog djeteta, bez obzira na individualne razlike i teškoće u razvoju. Takvo okruženje podrazumijeva ne samo fizičku dostupnost prostora, već i emocionalnu i pedagošku pristupačnost, gdje se njeguje kultura prihvatanja, podrške i međusobnog uvažavanja. Unapređenje kompetencija mualima predstavlja temelj inkluzivne

prakse. Potrebno je razviti programe kontinuiranog stručnog usavršavanja koji bi obuhvatali specifične teme iz oblasti inkluzije, prilagodbe metoda i materijala, procjene potreba djece te saradnje s roditeljima i stručnim timovima. Mualim treba postati refleksivni praktičar koji prepoznaje individualne razlike i prema njima prilagođava pristup učenju i poučavanju. Revidiranje Nastavnog plana i programa mektepske pouke neophodno je kako bi se u njega ugradili principi inkluzije i prilagođavanja sadržaja različitim potrebama djece. Uključivanje sadržaja o inkluzivnoj pedagogiji u formalno obrazovanje i stručno usavršavanje mualima omogućilo bi im da odgovore na savremene izazove vjerskog odgoja. Također, potrebno je razviti instrumente za procjenu inkluzivnih kompetencija mualima i kvalitetu inkluzivnog okruženja u mektebu, što bi doprinijelo sistemskom praćenju napretka i planiranju podrške. Poseban naglasak treba staviti na izradu prilagođenih nastavnih materijala i udžbenika, koji će biti dostupni u različitim formatima (tekstualni, vizualni, audio), kako bi svi učenici imali jednak pristup sadržaju. Takvi resursi trebaju biti kreirani uz poštovanje principa Easy to Read.

Inkluzivna mektepska pouka zahtijeva strateško planiranje, podršku institucija i kontinuirani profesionalni razvoj mualima. Samo kroz osmišljene programe obuke, prilagođene nastavne materijale, reviziju Nastavnog plana i programa i razvoj inkluzivnih standarda moguće je izgraditi mekteb kao prostor jednakih mogućnosti, u kojem svako dijete ima pravo na kvalitetno vjersko obrazovanje, osjećaj pripadnosti i poštovanja.

Literatura

- Beganović, M. S., i Varešlija, M. D. (2018) "Deskripcija motivacijskih faktora u mektepskoj nastavi", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 16.
- Booth, T., i Ainscow, M. (2008) *Indeks inkluzivnosti*. Zenica: Pedagoški zavod.
- Bouillet, D. (2010) *Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Fazlović, V. (2016) "Mekteb – misija i profesija", *Novi Mualim*, 66, 3–8.
- Hudson, D. (2018) *Specifične teškoće u učenju: Što učitelji i nastavnici trebaju znati*. Zagreb: Educa.

- Kafedžić, L. (2020) *Da niko ne izostane: Osnove specijalne pedagogije*. Sarajevo.
- Kafedžić, L., Kujović, E., i Nuković, A. (2021) *Vodič za primjenu evropskih standarda Easy to Read u obrazovanju učenika s invaliditetom*. Udruženje Život sa Down sindromom Federacije Bosne i Hercegovine.
- (2020) *Pravilnik o mektubu i mektepskoj pouci*. Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Salkica, J., i Bilčević, M. (2022) "Iskustvo primjene i korištenja *Ilmihala* za prvi, drugi i treći nivo mektepske pouke", *Novi Muallim*, 23, 89, 36–40.
- Sijamhodžić-Nadarević, D., i Čolić, A. (2023) "Islamic religious education in Bosnia and Herzegovina maktabs through the prism of mu'allims", *Nazhruna: Jurnal Pendidikan Islam*, 6, 3, 321–335.
- Thompson, J. (2016) *Vodič za rad s djecom i učenicima s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama*. Zagreb: Educa.
- Tucaković, E. (2022) *Four stages of Islamic education in Bosnia and Herzegovina*, *Context*, 9, 2, 89–118.
- Zrilić, S. (2003) *Djeca sa posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole: Priručnik za roditelje, odgojitelje i učitelje*. Zadar: Impresum.

الموجز

الدمج في دروس الكتاتيب: تجارب من

منظور المعلمين

أنيدا مانكو

يُعدّ الدمج، باعتباره فلسفة قائمة على حقوق الإنسان، موضوعاً شائعاً في المجالات الاجتماعية، لا سيما في مختلف أشكال التربية والتعليم. ويتزايد الاهتمام بالدمج في دروس الكتاتيب، ويبحث هذا المقال في مواقف وتجارب معلمي الكتاتيب لدى المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك فيما يتعلق بتطبيق الدمج في التعليم الديني. وقد أظهرت الدراسة التي أجريت باستبيان عينة من ١٢٠ معلماً، مستوى عالياً لديهم من المواقف الإيجابية والدعم الأخلاقي للدمج، إقراراً منهم بحق كل طفل في التعليم الديني. ورغم ذلك، فإن النتائج تشير إلى وجود فجوة كبيرة بين المواقف الإيجابية والشعور بالأهلية المهنية. إذ يُعرب عدد كبير من المعلمين عن عدم يقينهم بشأن كفاءاتهم للعمل مع الأطفال ذوي الإعاقة، نظراً لأن معظمهم لم يتلقوا التأهيل الرسمي والمهني في مجال الدمج. وقد أظهرت الدراسة أن نقص التدريب والدعم المهني الموجه هو العائق الأكبر أمام تحقيق تعليم شامل في الكتاب. لكن، ورغم التحديات، يُبدي المعلمون رغبة قوية في المزيد من التأهيل، مما يُشير إلى وجود حاجة إلى التعزيز المنهجي للكفاءات المهنية باعتباره عاملاً أساسياً لتحسين تطبيق الدمج في الكتاتيب. وتماشياً مع تحديات التدريس في الكتاتيب، تقدم الكتابة توصيات للعمل مع الأطفال ذوي الإعاقات النمائية، يُمكن أن تكون إرشادات لتطبيق الدمج في دروس الكتاتيب.

الكلمات المفتاحية: الكتاب، الدمج، المعلم، الكفاءات، التأهيل المهني، التربية الدينية.

Abstract

INCLUSION IN MAKTAB INSTRUCTION: EXPERIENCES FROM THE PERSPECTIVE OF MUALLIMS

Anida Manko

Inclusion, as a philosophy based on human rights, is a highly represented topic in social fields, especially in all forms of upbringing and education. Increasingly, inclusion is becoming a current topic within the framework of maktab instruction as well. This paper examines the attitudes and experiences of muallims of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina regarding the implementation of inclusion in the maktab. The research, conducted through a survey on a sample of N=210 muallims, established an exceptionally high level of affirmative attitudes and ethical support for inclusion, recognizing the right of every child to religious education. However, the results indicate a significant gap between positive attitudes and the feeling of professional competence. A large number of muallims express uncertainty in their competencies for working with children with developmental difficulties, given that most have not had formal and professional training in the field of inclusion.

The lack of targeted professional training and support is highlighted as the greatest obstacle in achieving inclusive maktab instruction. Despite the challenges, muallims express a strong desire for additional training, which indicates the need for systematic strengthening of professional competencies as a key factor for improving inclusive practice in the maktab. In accordance with the challenges in maktab instruction, recommendations are provided for working with children with developmental difficulties, which may serve as guidelines for inclusive practice in maktab instruction.

Keywords: maktab, inclusion, muallim, competencies, professional training, religious education